

Bożena Olszewska

ORCID 000-0001-8755-3078

Uniwersytet Opolski

Literatura dla dzieci i młodzieży i *sacrum*

Sacrum w literaturze dziecięcej i młodzieżowej, red. Anna Nosek, Małgorzata Wosnitzka-Kowalska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2021, ss. 409

Obserwując współczesny rynek książki religijnej dla dzieci i młodzieży, nie sposób nie pokusić się o analogię z dwudziestolecie międzywojennym. Wtedy również mieliśmy do czynienia z podobnym zjawiskiem jak teraz. Tematyka religijna zajmowała sporą część pisarstwa przeznaczonego dla tej grupy wiekowej, co wiązało się z ówczesnym modelem wychowawczym. O liczbie tekstów decydowali wydawcy i pisarze parający się tym typem piśmiennictwa, np. Edward Kłoniecki, Barbara Stefania Kossuthówna, Alina Kwiecińska, Stefania Ottowa, dodatkowo pomnażający swój dorobek przez utwory zamieszczane w czasopismach kościelnych i świeckich (np. „Anioł Stróż”, „Mały Gość Niedzielny”, „Mały Rycerzyk Niepokalanej”, „Płomyczek”, „Płomyk”, „Słonko”). Dzisiaj zmienił się sposób pisania, komunikowania się z niedorośłym czytelnikiem, podejmowana problematyka, rozszerzyła się lista gatunków literackich i pisarzy. W ich gronie znajdują się twórcy parający się nie tylko literaturą dla dzieci. Są wśród nich osoby uznane, o dużym interesującym dorobku, jak i nieznanne; świeckie i duchowne. To wszystko sprawia, że temat *sacrum* w literaturze dla dzieci i młodzieży, również tej pozbawionej przymiotnika „religijna”, pozostaje nadal aktualny, mimo upływu lat. Warto w tym miejscu przywołać dwa jakże ważne i istotne pokonferencyjne tomy: *Dzieciństwo i sacrum* (1998, 2000) zredagowane przez Joannę Papuzińską i Grzegorza Leszczyńskiego, które zainicjowały tę tematykę w badaniach nad literaturą dziecięcą i młodzieżową¹, o czym świadczą inne późniejsze publikacje skrupulatnie wymienione przez Grażynę Lewandowicz-Nosal w jej

¹ Była to pierwsza próba oglądu literatury o tematyce religijnej. Autorzy publikacji zajęli się interpretacją konkretnych tekstów literackich, jak i kategorią dziecięcości ujętej w kategoriach biblijnych inspiracji, co pozwoliło autorom na podjęcie rozważań o charakterze egzystencjalnym, filozoficznym, teologicznym. Badacze zaprezentowali też różne sposoby ukazywania znaków *sacrum* młodemu odbiorcy. Tom drugi, na który złożyły się interpretacje utworów pisarzy polskich (Zofii Urbanowskiej, Marii Rodziewiczówny, Zofii Żurakowskiej, Henryka Sienkiewicza...), jak i obcych (Johna Ronalda Reuela Tolkiena, Antoine'a de Saint-Exupéry'go, Clive'a Staplesa Lewisa i in.), stanowił doskonałe dopełnienie pierwszego. Pojęcie *sacrum* stało się istotnym kluczem interpretacyjnym dla tekstów z literatury dziecięcej,

książce *Ślady sacrum w literaturze dla dzieci i młodzieży. Studia i szkice* (2020)². Ten arcyciekawy temat powraca ponownie po przeszło dwudziestu latach w rozważaniach i pracach badaczy, wywodzących się z różnych ośrodków akademickich oraz prezentujących świeże i oryginalne interpretacje oraz odczytania utworów zarówno zapomnianych, jak i powszechnie znanych, czy zupełnie nowych, w dwóch pokonferencyjnych tomach: „*Stare*” i „*nowe*” w *literaturze dla dzieci i młodzieży* (2019) pod redakcją Bożeny Olszewskiej i Olafa Pajączkowskiego³ i *Sacrum w literaturze dziecięcej i młodzieżowej* (2021) pod redakcją Anny Nosek i Małgorzaty Wosnitzkiej-Kowalskiej. Ze względu na rok wydania zajmę się najnowszą pozycją. W odróżnieniu od tomu opolskiego, który współtworzyli uznani i cenieni badacze literatury dziecięcej, publikujący w tomach warszawskich (Alicja Baluch, Grzegorz Leszczyński, Jolanta Ługowska, Ryszard Waksmund, Grażyna Lewandowicz-Nosal), ten białostocki zasilili prace młodszych badaczy wywodzących się również spoza kręgów polonistycznych, co wyznaczyło nowe pola badawcze i zmieniło sposób pisania⁴. „*Stare*” zostało opowiedziane na nowo, z innej perspektywy, co pozwoliło na szersze, jak i węższe spectrum rozumienia *sacrum*, przywołania rozlicznych kontekstów kulturowych, religijnych, społecznych, historycznych, politycznych. W konsekwencji czytelnik otrzymuje zwarty i przejrzysty tom, spełniający wymogi monografii, która podzielona została na cztery części (*Dzieciństwo i sacrum, W kręgu i poza kręgiem chrześcijańskiego sacrum, Sacrum w baśni/prozie fantastycznej i Sacrum i profanum w literackich/kulturowych przestrzeniach*), porządkujące tematycznie zebrane studia i szkice naukowe. Przedmiotem naukowego oglądu są pojedyncze utwory, poddane hermeneutycznemu objaśnieniu lub strukturalnej analizie, także literackie cykle i zjawiska szersze, odnoszące się do kontekstów literackich i kulturowych, współczesnej kultury teatralnej. Całość poprzedza wstęp Anny Nosek *Literatura dziecięca i młodzieżowa w świetle sacrum – zarys wstępny*, który wprowadza w tematykę. Autorka w skrótowy sposób kreśli stan badań, przywołuje podstawowe prace religioznawców, filozofów, teologów i literaturoznawców (np. Mircea Eliade, Rudolf Otto, Stefan Sawicki, Zofia Zarebianka), wyjaśnia niezbędne terminy, charakteryzuje teksty składające się na niniejszy tom i syntetyzuje zawarty w nim materiał.

Pierwsza część monografii – jak podkreśla Nosek – już tytułem odsyła do wspomnianej wcześniej sesji, która miała miejsce w Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu, oraz książki pokonferencyjnej, opracowanej przez Leszczyńskiego i Papuzińską. Badacze (Sylwia Janina Wojciechowska, Julia Helena Wilde, Daniel Banasiak, Ewelina Pocheć, Michał Dudek, Anna Sakowicz), których teksty pomiesz-

pozwalającym na dotarcie do nowych, nieodsłoniętych płaszczyzn tekstów w obrębie ich struktury i przesłania.

² Zob. G. Lewandowicz-Nosal, *Ślady „sacrum” w literaturze dla dzieci. Studia i szkice*, Warszawa 2020, s. 11–20.

³ *Stare i nowe w literaturze dla dzieci i młodzieży – teksty religijne*, red. B. Olszewska i O. Pajączkowski, Opole 2019.

⁴ Wśród autorów, którzy uczestniczyli w trzech tomach, w publikacji białostockiej znalazła się jedynie Grażyna Lewandowicz-Nosal.

zione zostały w tej części, odwołują się do utworów pochodzących z XIX i XX wieku, takich jak: *Złoty wiek i Wyśnione dni* Kennetha Grahame'a; *Księgi świętych i przyjaznych stworzeń*⁵ (*The Book of Saints and Friendly Beasts*) Abbie Farwell Brown; *Świat i ślepa dziewczyna* Adolfa Dygasińskiego; *Ściernisko i Okruchy* Bazylego Pietruczuka, wiersze Daniła Andriejewa. Wszystkie studia pokazują związki dziecka/dzieciństwa z kategorią *sacrum*, która w sielankach występuje w opozycji do *profanum* reprezentowanego przez dorosłość, w utworach amerykańskiej pisarki – podobnie jak u Dygasińskiego – w powiązaniu z naturą, mądrością, dobrocią. Autorzy artykułów podkreślają korzystny wpływ natury na kształtowanie charakteru człowieka, pośredniczenie jej między człowiekiem a Bogiem, tworzenie się nowego wizerunku świętego. Ten ostatni temat w odniesieniu już do konkretnych świętych pojawi się też w części drugiej tomu w ciekawych rozprawach: Alicji Mazan-Mazurkiewicz, Katarzyny Tałuc, Beaty Burskiej-Ratajczyk. Dziecko/dzieciństwo jawi się jako nośnik prymarnych wartości egzystencjalnych, jako odbicie świętości i czystości Boga, jako figura mitu szczęśliwego dzieciństwa, z którym stara się polemizować czy wręcz go obalać Anna Sakowicz, autorka tekstu o autobiograficznych utworach Pietruczuka. Przeciwwagą dla tych stwierdzeń mogą być wiersze Andriejewa, w których zostaje podkreślona kreacyjna, twórcza moc dziecka, służąca budowaniu utopijnych światów oraz nadawaniu sakralnego i metaforycznego znaczenia symbolom rosyjskiej kultury – miejscom i obiektom zarówno proveniencji świeckiej, jak i prawosławnej.

Część druga omawianej publikacji jest niezwykle interesująca ze względu na dobór interpretowanych tekstów literackich, głębię i świeżość dociekań, wykorzystaną metodologię. Autorzy artykułów wybrali utwory dawne i współczesne, zróżnicowane gatunkowo i artystycznie, które łączy wspólny cel – przekazywanie wartości pożądanych we wstępnym etapie wzrastania i formowania osobowości, kształtowania charakterów i postaw. Wybrali tematy nośne znaczeniowo: sakramenty święte (Grażyna Lewandowicz-Nosal), święci (Alicja Mazan-Mazurkiewicz, Katarzyna Tałuc, Beata Burska-Ratajczyk), modlitwa, sakralizowane przestrzenie, budynki i osoby, cała sakralna ikonosfera (Krystyna Zabawa, Jolanta Fiszbak, Karolina Król, Małgorzata Wosnitzka-Kowalska). Autorki skupiają się na elementach świata przedstawionego, wzorcach osobowych, relacjach z Bogiem. Dzięki analizie językowo-stylistycznej udaje im się określić wzorce komunikacyjne, uchwycić rozmaite sposoby konceptualizacji Boga, nieba, kreacji świętych, wskazać nośniki wartości, pokazać funkcje i mechanizmy oddziaływań wychowawczych i religijnych.

Równie ciekawa jest też część trzecia, na którą złożyły się teksty dotyczące kwestii *sacrum* w baśni i prozie fantastycznej (*fantasy*, opowiadanie fantastycznonaukowe). Autorzy przywołali baśnie młodopolskie Aleksandra Szczęsnego, dziś już zapomniane, jak np. cykl czarodziejski o nacechowaniu metaforycznym *Kolorowe okienko czy Baśnie wiosenne*, o których pisała wcześniej Anna Czabanowska-Wróbel

⁵ Tak tytuł książki Abbie Farwell Brown przetłumaczyła z angielskiego autorka tekstu – Julia Helena Wilde. W Polsce znana jest ona pod tytułem *Święci przyjaciele dzieci*. Zob. A.F. Brown, *Święci przyjaciele dzieci*, przeł. M. Bianga, Sandomierz 2007.

w swojej monografii⁶, czy zbiór Kornela Makuszyńskiego pt. *Bardzo dziwne bajki*, które zaprezentowali w nowej interpretacyjnej odsłonie, zwracając uwagę na rozbudowaną symbolikę, religijność młodopolską (Aleksandra Mikinka), motyw łoż ewokujący sferę *sacrum*, jak i kulturową symbolikę (Anna Letycja Malewska). Prozę fantastyczną reprezentują w tomie powieści Clive'a Staplesa Lewisa *Opowieści z Narnii* i Joanny Zajkowskiej *Tajemnica Diabelskiego Kręgu* oraz opowiadanie Jacka Dukaja *Katedra*. O ile pierwszy z utworów jest powszechnie znany i wielokrotnie analizowany, również pod kątem *sacrum*⁷, o tyle dwa pozostałe mają znacznie mniejszą grupę czytelników i w mniejszym zakresie interesują badaczy literatury. Nie wpływa to na jakość odczytań, które przynoszą ciekawe, czasem polemiczne ujęcia zachęcające do dyskusji i przyjrzenia się zagadnieniu (np. *sacrum* a aspekt technologiczny w artykule Mariusza Macieja Lesia), innym razem drobiazgowo, szczegółowo analizy i zestawienia elementów świata przedstawionego, wątków, motywów, figur z teologią i Pismem Świętym (Edyta Wróbel), sakralnej ikonosfery ukazanej w nowej odsłonie i kontekstach (Joanna Zajkowska). To ciekawe próby przeniesienia rozważań o transcendencji w obszar fantastyki.

Czwarta część *Sacrum i profanum w literackich/kulturowych przestrzeniach* stanowi doskonałe dopełnienie wcześniejszych rozważań, ponieważ autorzy artykułów osadzają omawiane teksty w szerokich kontekstach kulturowych, w tradycji literackiej i sztuce ludowej, wyobrażeniach ludzi, odwołując się do dramaturgii dziecięcej (Halina Waszkiel), powieści Otfrieda Preusslera *Krabat* (Dorota Tomczuk), szukając związków z *Faustem* Goethego i Gussa Kuijera *Książka wszystkich rzeczy* (Elżbieta Zarych). Dzięki szerokiemu spektrum badawczemu udaje im się wydobyć opozycję między *sacrum* i *profanum*, uświadomić istnienie ciągłej walki między dobrem i złem oraz zwrócić uwagę na poszukiwanie przez człowieka różnych odmian duchowości: fizycznej, psychicznej, wrodzonej.

Białostocki tom został wydany w trudnym pandemicznym czasie, kiedy przyszło zmierzyć się z wieloma kwestiami natury egzystencjalnej, problemami psychicznymi wynikającymi z niepewności i samotności, pytaniami, na które niełatwo znaleźć odpowiedź, a także poszukiwaniem drogi, wartości i nadziei. Zgromadzone w tomie teksty, poprzez wybór utworów i podjęte zagadnienia, dopomagają w tych wewnętrznych rekolekcjach, pogłębionej refleksji, zatrzymaniu nad tym, co najważniejsze. Autorzy publikacji, bez względu na osobiste zaangażowanie religijne, jego brak czy traktowanie ich tylko w sposób kulturowy, sięgnęli po teksty artystycznie ciekawe, które dzięki wyrafinowanym tropom literackim prowadzą do metafizycznej refleksji, także wielokrotnie trudne poprzez tematykę wykraczającą poza przestrzeń dziecięcego pokoju, ale dające młodemu odbiorcy poprzez mądre prowadzenie możliwość zgłębienia Tajemnicy, wiary, kardynalnych cnót. Są to twory,

⁶ Zob. A. Czabanowska-Wróbel, *Baśń w literaturze Młodej Polski*, Kraków 1996.

⁷ Wystarczy tu odwołać się chociażby do drugiego tomu *Dzieciństwo i sacrum*, w którym znajduje się tekst Jolanty Ługowskiej *Dzieci w krainie Aslana. Problem inicjacji w „Opowieściach z Narnii” C. S. Lewisa*. Jego autorka przygląda się symbolic, dzięki której znaki *sacrum* prowadzą czytelnika do metafizycznej refleksji.

które uczą rozumienia chrześcijaństwa i docierania do duchowości wewnętrznej i religijnej. W nowym opracowaniu poszerzają wiedzę literaturoznawczą, historyczną i kulturową, dostarczają wielu pytań na temat rozumienia i doświadczania przez współczesny świat i ludzi sfery *sacrum*. Na zakończenie pozwolę sobie przytoczyć słowa Ireny Jokiel, które doskonale korespondują z zawartością, jak i przesłaniem omawianego tomu „*Sacrum*” w literaturze dziecięcej i młodzieżowej.

Religijność we współczesnej literaturze i kulturze – temat to ze wszech miar trudny, ponieważ wymaga nie tylko „słuchu metafizycznego”, ale i umiejętności poruszania się w przestrzeni nie do końca rozpoznawalnej, pozbawionej jeszcze wyrazistych punktów strategicznych, takich, które ułatwiłyby orientację w bogactwie treści i form artystycznych wywodzących się z inspiracji sakralnej. Trudny i z tego względu, że refleksją poznawczą ogarnia się tu zjawiska artystyczne, w których arsenał ponadindywidualnych konwencji gatunkowo-stylistycznych służy wypowiedaniu prawd na wskroś subiektywnych, zakorzenionych w najgłębszej sferze osobistych przeżyć, a nierzadko będących rezultatem doznania mistycznej iluminacji. Bez tego rodzaju badań cząstkowych zbudowanie spójnej wizji humanistycznej wielkiego Teraz byłoby jednak niemożliwe⁸.

Bibliografia

Czabanowska-Wróbel A., *Baśń w literaturze Młodej Polski*, Kraków 1996.

Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2000.

Jokiel I., *Wprowadzenie*, [w:] *Doświadczenie religijne w literaturze XX wieku*, red. A. Gleń, I. Jokiel, Opole 2006.

Lewandowicz-Nosal G., *Ślady „sacrum” w literaturze dla dzieci. Studia i szkice*, Warszawa 2020.

Stare i nowe w literaturze dla dzieci i młodzieży – teksty religijne, red. B. Olszewska, O. Pajaczkowski, Opole 2019.

⁸ I. Jokiel, *Wprowadzenie*, [w:] *Doświadczenie religijne w literaturze XX wieku*, red. A. Gleń, I. Jokiel, Opole 2006, s. 7.